

ÖZGECİLİK VE OLUMLU SOSYAL DAVRANIŞ*

Jonathan L. FREEDMAN

David O. SEARS

J. Merrill CARLSMITH

Çev.: Doç.Dr. Ali DÖNMEZ**

Yıllar önce bir gece, Kitty Genovese adında genç bir kadın New York'un Kew Gardens adı verilen semtinde bir cadde boyunca yürürken, ansızın gölgeden çıkıveren bir adam ona saldırdı. Saat iki-üç sıralarıydı. Kitty Genovese saldırganla boğuştu, yardım istedi, çığlıklar attı. Kısa bir boğuşmadan sonra saldırganın elinden kurtulup cadde boyunca koşmaya başladı. Bu ara kötü biçimde yaralanmıştı, ve halâ bağılıyor, birilerinden yardım istiyor ya da hiç değilse birilerinin polise telefon edivermesini istiyordu. Bir kaç dakika sonra adam onu yakaladı, boğuşma yeniden başladı, ve yarım saat daha sürdü. O sürekli yardım istedi ve sonunda öldürüldü. Yardım istekleri ve çığlıkları çevredeki binalarda yaşayan en az 38 kişi tarafından işitilmişti. Bu insanların çoğu, ne olduğunu anlamak için pencerelerine gelmiş ve boğuşmaya tanık olmuşlardı. Ancak, kimse Kitty Genovese' in yardımına koşmadı, hatta bir polis bile çağırmadı.

Benzeri bir olay da Kanada'da Toronto Kenti'nde yaşandı. Bir adam, çıkmaz bir sokakta güpegündüz, bir kadına saldırdı ve ırzına geçmeye çalıştı. Kadın yardım istedi, çığlıklar attı. Bir çok insan kadını duydu, hatta, bir çoğu olayı pencerelerinden seyrettiler. Fakat, uzunca bir süre kimse yardım etmedi. Saldırgan neredeyse amacına ulaşmak üzereydi. En sonunda, arabaları ile oradan geçmekte olan iki kişi arabalarını durdurarak çıkmaz sokağa koştular ve kadını elinden kurtararak saldırganı polise teslim ettiler.

Buna benzer sayısız olaydan söz edilebilir. İnsanlar bazılarında kurbanın yardımına koşmakta bazılarında ise hiç bir şey yapma-

* Jonathan L. Freedman, David O. Sears ve J. Merrill Carlsmith. *Social Psychology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hill, 1976, s. 260-279.

** Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Öğretim Üyesi.

maktadırlar. Yardım edebilecek kişilerin gözleri önünde dövülen, öldürülen insanlardan söz edildiğini sık sık duyarız; ayrıca, şaşılacak derecede bir cesaret örneği göstererek, yanan binalardan çocukları kurtaran, suya atlayıp boğulmak üzere olanların yardımına koşan, saldırıya uğrayanlara destek olan insanlar hakkında konuşulduğunu da duyarız. Kısaca, insanlar, acil durumdaki diğer insanlara yardım da edebilecek, onları görmezlikten de gelebilecek durumdadırlar. Niçin, insanlar böylesi cesaret örnekleri ve özgeci davranışlar göstermektedirler? Neden ihtiyaç içindekilere yardım etmektedirler, ve neden, bazen gerektiğinde, yardım etmemektedirler?

TANIM

Bu tür davranışları açıklamaya çalışmadan önce, özgeci davranışla neyi kastettiğimizi açıklığa kavuşturalım. Her hangi bir biçimde, ödüllendirilme beklentisi (belki, iyi bir şey yapmış olmanın verdiği duygu dışında). olmaksızın bir başkasına yardım etme davranışdır özgeci davranış. Diğer bir deyişle, size bir çıkar sağlayabileceği düşüncesi ile bağışta bulunursanız, ya da birilerini etkilemek, gösterişte bulunmak için para yardımı yaparsanız, söz konusu olan gerçek anlamda bir özgeci davranış değildir. Kuşkusuz, halâ başkalarının yararına bir davranıştır ama özgeci davranış değildir. Özgeci davranış başkalarına yardım eden ya da yardımı amaçlayan her türlü davranışı içeren daha geniş bir davranışlar sınıfıdır. Yardım eden ya da etmeyi amaçlayan davranış arasındaki fark yardım edilen kişi için önemli olmayabilir, Fakat, iki tür davranışın açıklamaları oldukça farklı olabilir.

HAYVANLARDA ÖZECİ DAVRANIŞ

Tartışmalara neden olan bir kitabında, E.O. Wilson (1975) insanlarda özgeci davranışın genetik olarak belirlendiğini ileri sürdü. Diğer bir deyişle, tıpkı Konrad Lorenz'in saldırganlığın doğuştan insan sistemi içinde bulunduğunu ileri sürmesi gibi, Wilson özgeci eğilimlerin insanlara kalıtımla geçtiğini söylemektedir. Böylesi davranışlar "insan doğasının" doğal bir parçasıdır, yaşamımızı sürdürmemizde büyük rol oynarlar, ve öğrenilmek zorunda değildirler. Bu görüş, tıpkı Lorenz'inki gibi sınılanması hemen hemen olanaksız bir görüştür ve sosyal psikoloji açısından sadece birkaç noktaya işaret eder. Bu görüşü kabul etmenin bir sonucu, insan davranışının genellikle düşündüğümüzden daha fazla içgüdüsel güçlerce denetlendiğini ama

bu içgüdülerden hiç değilse bazılarının, olumsuz olmaktan çok olumlu olduğunu düşünmemiz olacaktır. Bu, insan doğasına ilişkin oldukça olumlu görüşlere sahip olan Carl Rogers, ve Fritz Perls gibi insancıl psikologların düşüncelerine uygun bir görüştür. Kısaca, Wilson'un görüşü, yalnızca saldırganlık gibi olumsuz içtepilerin doğuştan olabileceğine inanmamız için bir neden bulunmadığına göre, insan davranışının içgüdülerle açıklanışına değerli bir katkıdır. Konumuz açısından Wilson'un çalışmalarının önemi, diğer hayvanlardan, özgeci davranış olarak bildiğimiz davranışla birçok ortak özellikleri bulunan davranış örneklerinden söz etmiş olmasıdır. Özgeciliği, karşılık beklemezsizin bir başkasını yararlandıran her hangi bir davranış olarak tanımladığımızı hatırlayınız. Bu tanımlı unutmamak kaydı ile Wilson'un örneklerinden bazıları şunlardır.

Beyaz karınca sürülerinde, asker beyaz karıncalar diğer beyaz karıncaların önüne geçerek yuvayı düşman hayvanlara karşı korurlar, böylece kendilerini tehlikeye atarlar (Wilson, 1971). Başkalarının ve yuvanın hayatta kalabilmesi uğruna birçok asker beyaz karınca ölür.

Ateş karıncalarına bir saldırı olduğunda, yaralı karıncaların yuvadan çıkıp saldırganla savaşmaları olasılığı, yaralı olmayanlardan daha fazladır ve birincilerin daha saldırgan oldukları gözlenmektedir. Böylece, yaralanan ateş karıncaları kendi yaşamlarını tehlikeye atmaktadırlar ve yaralı bir karıncanın yuva için daha az yararlı olması nedeni ile bu durum bir kendi kendini feda eylemi gibi görünmektedir.

Bal arılarında işçi arılar sokarak saldırgana saldırırlar. Böyle bir durumda iğnesi soktuğu saldırganda kalan işçi arı ölür (Sakagami and Akahira, 1960). Burada da işçi arı ölür ve ölümü ile de kovanın yaşama şansını artırır.

Chacuma (Hall, 1960) ve baboonların diğer çeşitli tehlikelere karşı kendilerine özgü tepki biçimleri vardır. Başat erkekler tehlikeli konumları alır ve saldırgana doğru fırlarlar. Ek olarak, baboon kabilesi tehlikeden uzaklaşırken, erkekler sürüyü ya da grubu korumak için bir süre daha oldukları yerde kalırlar. Hayvanlardan bir çoğunda, gençleri (yavruları) tehlikeye düştüğünde anne-baba kendilerini feda ederler. Bu en çok, tehlikeyi uzaklaştırma ya da dikkatini başka tarafa çekmek için değişik teknikler kullanan kuşlar arasında görülür. İlginç bir örnek gece şahinidir. Bu kuş, kanadı kırılmış gibi yuvasından uçar, alçaktan ve yalpalayarak uçar yuvadan uzakta bir yerde saldırganın önünde yere iner (Armstrong, 1947; Gramza, 1967). Gene birey bir başkasına yardım edebilmek için kendi yaşamını tehlikeye atmaktadır.

Özetle her çeşitten hayvan, başkalarının yaşamı için tehlikeyi azaltan ama kendi yaşamı için tehlikeyi arttıran davranışlarda bulunur. Böyle bir davranışa, yanan bir binayı söndürmeye koşan bir itfaiyecinin davranışı anlamında, özgeci davranış adı verip vermeyeceğimiz konusu pek belirgin değildir. Önemli bir etmen, hayvanın kendi yaşamını tehlikeye atarken bunu "bilerek" mi yoksa otomatik olarak mı yaptığına inanimamızdır. İnsanlar hayatlarının tehlikede olduğunu bilirler; gece şahini bilmeyebilir. Ancak, her ikisi de karşılığında hemen hemen hiç bir ödül beklemezsizin başkalarına yardımcı bir davranışta bulunmaktadırlar.

Bu örneklerin önemi insanlarda özgeci davranışın anlaşılmasına yardımcı olmalarından kaynaklanır. Hayvanların da başka hayvanlara yardım etmek için tehlikeye atıldıklarını ve her zaman kendilerini korumakla güdülenmediklerini, kendini korumanın bazen düşündüğümüz gibi, en güçlü güdü olmadığını görüyoruz. Tersine, insanlarda olduğu gibi, hayvanlarda da, birbirlerini incinmeden korumak, hatta bunu başarabilmek için kendi yaşamlarını tehlikeye atmak doğal görünmektedir. Bu nedenle, özgeci davranış açıklamaya çalışırken, bunun bir sırdan çok, biyoloji bilgilerimiz ışığında anlamlı ve mantıklı bir davranış olduğunu düşünmeliyiz. Sosyal psikoloğun görevi özgeci davranışın neden bazen görülüp bazen görünmediğini açıklamak ve bu önemli insan davranışını kontrol eden kiritik etmenleri ortaya çıkarmaktır.

ÖZGECİ DAVRANIŞ VE TANIKLARIN İŞE KARIŞMASI

Özgeci davranışa ilişkin araştırmalar daha çok insanların kendiliklerinden başkalarına yardım ettiği koşullar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuya ilgi, bölümün başında değinilen türden olaylar sonucu uyanmıştır. Böyle olaylarda, yardım edebilecek durumdaki insanlar, bu yardıma yaşamsal derecede gereksinim duyan başka insanlara yardım etmemektedirler. Bu alandaki araştırmaların çoğunu yapan Latene ve Darley bu olguya, tanık konumundakilerin işe karışması adını vermektedirler.

Diğer insanların etkisi

Araştırmaların çarpıcı bulgularından biri, başka insanların varlığının müdahale edilmesi olasılığını düşürmesidir. Bir deneyde, (Darley ve Latane, 1968) denekler, bir odada ya yalnız başlarına ya

da diğer deneklerle birlikte bırakıldılar. Duvardaki küçük bir delikten içeriye duman dolmaya başladı. Burada önemli olan deneklerin araştırmacıyı haberdar edip etmeyecekleri ve ne kadar sürede bunu yapacaklarının belirlenmesiydi. Bir denek odada yalnız olduğu zaman, dumanı görür görmez araştırmacıya bildirme yönünde güçlü bir eğilim vardı. Bu gruptaki deneklerin % 75'i dumanı görmelerinden sonraki 6 dakika içinde, % 50'si ise iki dakika içinde araştırmacıya haber verdiler. Tam tersine, odada birden fazla denek varken araştırmacıya hiç haber vermeme yönünde güçlü bir eğilim vardı. Değişik başka koşullarda, denekler arasında dumanı haber verme oranı % 38'le % 10 arasında değişiyordu. Kısaca, yakın çevrede diğer insanların bulunmasının odaya gelen dumanı bir yetkiliye bildirme olasılığını azalttığı görülmektedir.

Bir başka deneyde, (Latene ve Rodin, 1969) denekler gene, ya yalnız olarak ya da başkalarıyla birlikte, bir odada bekletildiler, ancak, bu kez, kendilerine ivedi yardım ihtiyacı içindeki bir hanıma yardım etme fırsatı verildi. Denekler odaya geldiklerinde genç ve güzel bir kadınla karşılaştılar ve bu kadın onlara doldurmalari için bir anket verdikten sonra bir süre yandaki odada çalışacağını söyledi ve yandaki odaya geçti. Orada, kâğıtları karıştırdı, çekmeceleri açtı, ve bir süre başka gürültüler yaptı; sonra daha önceden iyice provasını yaptığı bir düşme olayını gerçekleştirdi. Bir sandalyeden düşen ve kendini inciten biri rolünü oynadı. Denekler bir sandalyenin gürültülü bir biçimde düşüşünü duydular, kadın "Ooo! Tanrım...! ayağım...! ha... hareket edemiyorum...! üstümdekini de atamıyorum..." diyerek çığlık atmaya ve inlemeye başladı. Bütün bunlar iki dakika içinde olup bitmişti ve temel bağımlı değişken deneklerin düşen kadına yardım etmek için bir girişimde bulunup bulunmayacakları idi. Odada yalnız bekleyen deneklerin % 70'i kadına belli bir biçimde yardım etmek istedi. Odada bekleyenler birbirini tanımayan iki kişi olduğunda, yardım edenlerin oranı % 40'a düştü. Deneğin yanında edilgen (pasif) bir yardımcı bulunduğunda ise yardım edenlerin oranı yalnızca % 7 idi. Gene, başka insanların varlığı, genellikle, acil bir durumda işe karışmam (müdahale) olasılığını azaltmaktadır.

Daha sonraki araştırmalar bu etkinin özel nedenini ortaya çıkarmaya çalıştılar. İnanılabilir bir açıklama şöyle olabilir; yanında diğerleri varken denek onların yardım edebileceğini, dolayısıyla, kendisinin yardım etmesine gerek olmadığını düşünmektedir. Schwartz ve Clausen (1970) denekleri ikili, altılı ve altı, artı bir tıp fakültesi öğren-

cisi içeren gruplar halinde bir odada beklemeye aldılar. Daha sonra denekler, açıkça doktor ya da sağlıkçı yardımına ihtiyacı olan birinin sesini duydular. Deneydeki kadın denekler ikili gruplarda altı gruplardakinden daha fazla yardım etme eğiliminde idiler. Altı artı bir tıp fakültesi öğrencisi içeren grupta ise yardım etme eğilimleri en düşük düzeyde idi. Ancak, belli bir nedenden dolayı, bu durum yalnızca kadınlarla ilgili olarak ortaya çıkıyordu - erkekler grubun bileşiminden etkilenmemekteydiler. Bickman (1971) ve Ross (1971) bu bulgulara daha inandırıcılarını etkilediler. Bickman'ın çalışmasında, denekler üç koşulda deneye girdiler; kendi başlarına, kendileri gibi deneye katılan başkaları ile birlikte, ve gene kendileri gibi deneye katılan fakat diğer bir binadaki başkaları ile birlikte. Başkaları ile birlikte olan denekler yalnız olanlardan daha az yardım etme eğilimindeydiler fakat, birlikte deneye katıldıkları başkaları bir diğer binada iseler tıpkı yalnızkenki gibi davranıyorlardı. Diğer bir deyişle, eğer yakında bulunan diğer kişi ya da kişiler yardıma koşamayacak durumda iseler varlıkları deneklerin davranışını etkilemiyordu. Ross denekleri üç koşulda deneye soktu: yalnız; yanlarında iki yetişkinle birlikte; yanlarında iki çocukla birlikte. Beklenebileceği gibi, belki de yardım edebilme kapasitelerinin çok daha düşük olması yüzünden, çocukların varlığı, yardım etme davranışı üzerinde yetişkinlerin varlığından çok daha az etkili idi.

Bireyin, özellikle sorumluluk duymasını sağlayarak yardım miktarını ve olasılığını arttırabiliriz. Moriarty (1975) tarafından yapılan bir çalışmada, bazı deneklerden, sahibi yanında yokken bir çanta ya da radyoya bakıvermeleri istendi. Diğer bazılarında ise böyle birşey istenmedi. Araştırmacının bir yardımcısı bırakılan şeyi (çanta, radyo vb.) çalmak istediğinde, bakıvermeleri istenen deneklerin onu (hırsız) durdurma olasılıkları (% 90), kendilerinden böyle bir şeyin istenmediği deneklerinkinden (% 20), çok daha yüksekti. Her iki koşulda da, birçok başka insan vardı, fakat, bu durum kişisel olarak sorumluluk duyanları çok az etkilemekteydi. Bütün bu araştırmalar göstermektedir ki, edilen yardımın miktar ya da olasılığını etkileyen, hiç değilse bir etmen, yardım edebilecek bir başkasının orada bulunup bulunmamasıdır. Eğer böyle biri ya da birileri varsa, her birey daha az sorumluluk duymakta, ve kendisi yardım etmektense, bir başkasının bunu yapmasını beklemektedir.

Bireyin durumu açıklama biçimi

Böylesi durumlarda, daha da önemli bir etken bireyin olup bitene verdiği anlam olabilir. Latane ve Rodin'in belirttikleri gibi, bizim durumu açıklayış biçimimiz büyük ölçüde, diğer insanların nasıl tepki gösterdiklerine bağlı olabilir. Eğer bir tiyatrodaki, biri "yangın var..." diye bağırır da siz bazı insanların çıkış kapısına doğru ko-

şuştüğünü görürseniz, gerçekten bir yangının çıktığına inanır ve ola-bildiğince çabuk kendinizi dışarı atmaya çalışırsınız. Fakat, herkes yerinde oturursa, büyük bir olasılıkla, yangın haberinin bir şaka ya da yanlışlık olduğunu varsayar, siz de yerinizden kıpırdamazsınız. Diğer bir deyişle, yükleme kuramı açısından da olduğu gibi, durumu açıklama biçimimiz davranışımızı etkiler ve açıklamamız, bir bölümü ile, başkalarının davranışına bağlıdır.

Aynı süreç tanık konumundakilerin işe karışmasında da işler du-rumdur. Yandaki odadan ya da pencereden birinin yardım çağrı-sını duyduğumuzu varsayalım. Olaydan sonra şöyle bir geri baktı-ğımızda, kişinin gerçekten yardım gereksinimi içinde olduğu kuşku-suzmuş gibi görünebilir, ancak olay sırasında karar vermek o kadar kolay olmayabilir. Belki bir şakadır, belki bir psikoloji deneyidir, belki bağıran kişi bir yerini çiziktirmiştir ve bunu abartmaktadır ve belki hiç de yardım gerektiren bir durum yoktur. Kitty Genovese olayında bile, çığlıklarını işiten kişiler için kadının yardım gereksinimi pek de açık olmayabilirdi. Bu koşullar altında, özellikle ne olduğunu tam olarak göremediğimiz durumlarda; olayın karışmamamız gereken iki sevgili arasında bir kavga olduğunu varsayma oldukça yaygındır (Shotland ve Straw, 1976). Belki bir şanssızlıktır bu, fakat, duruma ilişkin açıklama nedeni ile yardım edilmediğini göstermektedir. Et-rafta diğer insanların bulunduğunu, bunların sakın sakın yerlerinde oturduklarını ve kendi işleri ile meşgul olduklarını gören birey duru-mun başka koşullarda düşünebileceğinden daha az ciddi olduğuna karar verebilir. Bir odadaki üç kişi birilerinin yardım çığlıklarına duyarsız kaldığında, belki de ortada yardım gerektiren acil bir durum yoktur. (Denekler böyle düşünüyor olabilirler.) Diğer insanlar üzgün iseler biz de üzülürüz; diğerleri sakınse biz de sakın kalırız. Bu bağ-lamda, eğer diğerleri yardım çığlıklarına karşılık vermenin gereksiz olduğuna karar vermiş görünüyorsa, bizim de aynı sonucu çıkarma eğilimimiz vardır.

Birçok çalışma bu açıklamayı destekler görünmektedir. Birileri-nin yardım istediği durum deneğin yorumuna yer bırakmayacak denli açık ve belirgin olduğunda, başkalarının varlığı ya da yokluğu hemen hemen tümüyle etkisizdir. Clark ve Work (1971), Piliavin, Rodin ve piliavin (1969) bu sonucu elde etmişlerdir. İkinci çalışmada, bir yer-altı treninde yığılıp kalan bir yalancı denek kullanılmıştır. Yalancı de-nek ya ayık ve normal biri gibi görünmüş ya da sarhoş rolü (elinde bira şişesi ile) yapmıştır. Ayıklık koşulunda insanların kendiliklerinden

yardım ettikleri görülmüştür. Bu koşuldaki yalancı deneye 65 denemenin 62'sinde yardım edilmiştir. Kompartmandaki yolcuların sayısının ve yalancı deneye yakınlıklarının hiç bir etkisi olmamıştır. Biri hasta ve açıkça çaresizlik içinde görüldüğünde, yakında yardım edebilecek başkaları bulunsun ya da bulunmasın insanların yardıma koştukları gözlenmiştir. Öte yandan, "sarhoş" yalancı deneye 38 denemenin yalnızca 19'unda yardım edilmiştir. Yardım oranının düşüklüğü, insanların sarhoş birine karşı daha az sorumluluk duymalarından ve bulaşmak istememelerinden kaynaklanmış olabilirdi. Fakat, bu koşulda bile yardım etme davranışı, o anda orada var olan insanların sayısından etkilenmemiştir. Clark ve Word (1974) tarafından yapılan ikinci bir deneyde kesin, açık ve belirgin (yorum ve açıklama gerektirmeyen) durumlarda yalancı denenin yardım alma olasılığının % 91'le % 100 arasında değiştiği ve yardım etme oranının grubun büyüklüğünden etkilenmediği görüldü. Yalnızca, çok belirsiz ve bulanık durumlarda, yalnız olanların grup içindekilerden daha fazla yardım ettikleri gözlemlendi.

Smith, Smythe ve Lien tarafından yapılan bir araştırma da denenin durumu açıklayış ya da yorumlayış biçiminin başkalarının nasıl davranacağını belirleyen etkenlerden biri olduğu görüşünü desteklemiştir. Bu yazarlar da insanların grup içindeyken, yalnız oldukları durumlardan daha az yardım ettiklerini gördüler. Ek olarak, tanık durumundakilerin deneye (yalancı denek) benzerliklerinin de belirleyici bir etmen olduğunu ortaya koydular. Tanık konumundakilerin deneye (yalancı denek) benzemedikleri durumlarda, benzer oldukları durumlardan daha fazla yardım etme davranışı görülüyordu. Bu, kuralsal (normatif) davranış açısından yapılan bir açıklamaya göre, beklenebilecek bir bulgu idi. Deneğin açıklaması, (yorumu) kendisine benzer olanlar tarafından, benzemeyenlerden daha fazla etkileniyor olmalıdır. Deneye benzer başkaları aldırılmayıp yerlerinde oturlarsa bu, denenin yardım etme olasılığını, ona benzemeyenlerin aynı şeyi yapmalarından daha fazla azaltmaktadır.

Görüldüğü gibi, başkaları içinde yardım etme olasılığının azalmasının bir dizi değişik açıklaması vardır. Yardım edebilecek başkaları vardır bu nedenle, denenin yardım etmesine pek gerek yoktur. Diğerleri yardım etmemektedirler, bu yüzden, durum daha az ciddi olarak algılanmaktadır. Ek olarak, biraz da sorumluluk dağılması söz konusu olabilir - her birey başka birinin yardım etmesini bekler ve dolayısıyla,

daha az sorumluluk duyar. Son olarak, birey başkalarının ortasında yardım ettiği zaman yalnızken yardım ettiği durumdakinden daha fazla bir alay edilme olasılığını göze almak zorunda kalabilir. Yardım etmenin uygun olmadığı ya da kendini sıkıcı, küçük düşürücü bir başka durum içinde bulma olasılığı karşısında, büyük bir olasılıkla, yalnız olmayı yeğlerdi. Başkalarının bulunduğu her durumda alay edilme, küçük düşme olasılığı artmaktadır ve, bu olasılık arttıkça da, bireyin belirsiz ya da pek açık olmayan bir durumda yardım etme olasılığını azaltmaktadır.

TOPLUMSAL ADALET VE EŞİTLİK

Özgeci ve genel olarak olumlu sosyal davranışı etkileyen temel etkenler nelerdir? Toplumsal etkileşimi etkileyen güdülerden biri adalet ve toplumsal eşitlik duygusudur. İnsanlar her bireyin çabaları, becerileri ve önemli olduğunu düşündükleri başka neleri varsa onlar ölçüsünde hak ettiğini alması gerektiği inancındadırlar. Homans (1961) buna toplumsal adalet duygusu, Adams (1965) da toplumsal eşitlik duygusu adını vermektedir. Eğer, iki kişi bir işe ya da ödeve aynı ölçüde çaba harcamışlarsa, ilke olarak, aynı ödülü almalıdırlar. Eğer biri diğerinden daha fazla alırsa, sonuç eşitsizliktir. İnsanlar, genellikle, ödülleri yeniden dağıtarak eşitliği sağlamaya çalışırlar. Özellikle, hak ettiğinden daha fazlasını alan kişi aldığı birazını çok az pay alan kişiye verebilir; ya da durumu gözleyen bir üçüncü kişi, haksızlığa uğrayanın zararının bir kısmını ona vermek isteyebilir.

Bunun, hayır kurumlarına bağışta bulunmaların, yardım derneklerinde yer almanın ve sosyal hizmet programlarının altında yatan temel güdü olduğu varsayılır. İnsanlar, dünya kaynaklarından, en alt düzeyde de olsa, herkesin bir pay alması gerektiğine inanmak eğilimindedirler ve hiç bir şeyi olmayan birine, toplumsal eşitliği, bir ölçüde de olsa, sağlamak için genellikle bir şeyler verilir. Fakat biz ayrıca, çaba gösterenlerin göstermeyenlerden, daha fazlasını hak ettiğine de inanırız bu iş arayıp aramadıklarına, ya da yardımı hak etmek için başka özel bir nedenlerinin bulunup bulunmadığına bakmaksızın yardım dağıtan sosyal hizmet programlarına itirazları açıklayabilir. Diğer bir deyişle, herkesin bakım görmesi, ve herkese yiyecek ve barınak verilmesi gerektiği yönündeki genel inanca ek olarak, bazılarının harcadıkları çabaya ve yaptıkları katkıya bağlı olarak diğerlerinden daha fazla hak ettiklerini düşünmek eğilimindeyizdir.

Kuşkusuz, bu, herkesin her zaman herkese karşı adaletli davranacağı ya da davranacağı, dünyada aç gözlülük diye bir şeyin olmadığı, ya da insanların hak ettiklerinden daha fazlasını aldıklarında memnun olmayacakları anlamına gelmez. Önemli olan, bir ölçüde de olsa, insanların toplumsal adalet doğrultusunda bir baskı duyduklarını ve bunu başarmak için belli bir eğilim gösterdiklerini belirtmektir. Bu olgunun bir sonucu, birinin bir şey kaybetmesine neden olan, ya da, birinin bir şeyler kaybedişini gören, ama, kendisi aynı kayıba uğramayan insanlar üzerindeki etki ile ilgilidir. Eğer biri 5000 lira kaybetmişse, aynı zamanda bir başkası 5000 lira kazanmıştır, ve bunu hak etmek için her ikisi de hiç bir şey yapmamıştır. Bu durumda ikisi arasında bir eşitsizlik durumu ortaya çıkacaktır. Eşit davranılmayı hak etmiş olmalarına karşın, biri kaybederken diğeri kazanmıştır. Eğer, 5000 lirayı kazanan kişi diğerrinin kaybetmesine neden olmuşsa, eşitsizlik duygusu çok güçlü olacaktır, fakat, yalnızca diğerrinin 5000 lira kaybettiğini bilse bile genede bir eşitsizlik duygusunu yaşayacaktır. Bu duygu, kazananın kaybedenden daha fazlasını hak etmediği her durumda vardır. İki kişinin, aynı çabayı göstermelerine karşın, birinin kazanıp diğerrinin kaybetmesi, bir anlamda, adaletsizliktir; bu nedenle, bir haksızlığın ya da adaletsizliğin yapıldığına ilişkin bir duygu gelişecektir. Unutulmaması gereken nokta, bu dengesizliğe yeniden bir biçim vererek bir eşitlik durumu yaratma yönünde bir eğilimin bulunduğudür.

Eşitlik için kanıtlar

Bir dizi çalışma bunu kanıtlamıştır. Bu çalışmaların bir çoğunda, (Berscheid ve Walster, 1967; Berscheid ve Diğerrleri, 1969) denekler, karşısındaki kendi hatası olmaksızın kaybederken, kendilerinin kazandığı bir oyun oynadılar (kumar). Oyunun sonunda, kazanan kişiye (gerçek denek) kazandığı paranın bir bölümünü kaybedene geri verme fırsatı verildi. Bu koşullar altında, kazanılanın, yasal olarak kazanılmış bile olsa, bir bölümünü geri verme yönünde güçlü bir eğilimin bulunduğu görüldü. Tersine, kazanılanların eşit olması durumunda, denekte kazandığının bir bölümünü karşısındaki oyuncuya verme yönünde çok cılız bir eğilimden ancak söz edilebilirdi.

Schmitt ve Marwell (1972) de eşitlik ilkesini destekler nitelikte bulgular elde ettiler. İki kişilik bir takımın üyelerinden birine, ortağına verilenin iki, üç ya da beş katı verildiğinde, kazandığını eşitlemek için,

aldığı paranın bir miktarını ortağına vermek eğiliminde olduğu gözlemlendi. Ek olarak, fazla ödüllendirilen ortağın ödülleri daha eşitçe paylaşacağı güvencesinin verildiği farklı bir başka oyunu oynamaya, genellikle, istekli olduğu da görüldü. Diğer bir deyişle, daha eşitçe bir paylaşım için, yalnızca paranın bir bölümünü gözden çıkarmakla kalmıyor, daha başlangıçta eşitsizliğe neden olan duruma tekrar girmekten de kaçınılıyordu.

Leventhal, Michael ve Sanford (1972) bir takımın üyelerine para dağıtmaları istenen deneklerin, başarılı olanlara daha fazla vermek eğiliminde olduklarını ortaya koydular. Fakat, grupta çatışmayı önlemek için olacak, en başarısız hak ettiğinden biraz fazla, en başarılıya da hak ettiğinden biraz eksik verme yönünde hafif bir eğilim gördüler. Başka bir deyişle, ödüllerdeki farklılık başarılarıdaki farklılığın gerektirdiğinden daha küçüktü.

Lerner tarafından yapılan birçok çalışma, oldukça küçük çocukların bile eşitlik kurallarına göre davrandıklarını göstermiştir. Bir oyun oynayan ve ödülleri dağıtabilen anaokulu yaşındaki çocukların eşitliği bir tarafa bırakarak, onun yerine, Lerner'in tarafsızlık (parity) adını verdiği ilkeyi kullandıkları görülmektedir. Diğer bir deyişle, oyuna katkısına bakılmaksızın herkes aynı miktarda pay almaktadır. Fakat, biraz daha büyük çocuklar takımdaki her üyenin çabasını göz önüne alarak, takımdaki yeri daha önemli olanlara daha büyük ödüller vermektedirler (Lerner, 1974). Ek olarak, daha fazla katkıda bulunanların daha büyük ödüller bekledikleri de görülmektedir. Bir başka çalışma, (Long ve Lerner, 1974), yaptıkları belli bir iş için fazla ödeme yapılan çocukların, aynı iş için bekledikleri kadarlık bir ödemenin yapıldığı çocuklarla karşılaştırıldığında, bundan sonra, hayır kurumlarına daha fazla para ödedikleri gözlemlendi. Bu sonucun ilginç bir tarafı, bu farklılığın bağışların ilan edilip edilmemesine bakılmaksızın ortaya çıkmasıdır. Öyle görülüyor ki, çocuklar birilerini etkilemek ya da gösteriş yapmak için değil, öyle istedikleri ya da doğru bir davranış olduğuna inandıkları için katkıda bulunuyorlardı.

Eşitlik ya da sosyal adaleti isteme ile ilgili diğer sonuçlar daha az özgecidir. Anlaşılan, birey kendisine de haklı ya da adil davranılması konusunda çok duyarlıdır. Eğer bir takımın bir üyesine, dağıtılmak üzere eldeki bütün para verilirse, çoğu koşullarda bunu eşit olarak dağıtacaktır. Fakat, eğer kendisine verilen paranın miktarı beklediğinden daha azsa ya da oldukça fazla ise, kendisine takım arkadaşlarına verdi-

ğinden daha fazlasını ayırmak eğiliminde olduğu görülmektedir (Lane ve Messe, 1972). Öyle görülüyor ki, dağıtım ya da bölüştürmeyi yapan kişi, hiç değilse hak ettiğini almayı güvence altına almak istemektedir (olması gerektiğinden daha az paranın bulunduğu durumlarda). Ya da beklenenden fazla paranın bulunduğu durumlarda fazlalıktan özellikle kendisi yararlanmak istemektedir. Bu davranış tam olarak eşitlikçi bir davranış değildir, ancak garip bir biçimde (hiç değilse kişinin kendisi için) toplumsal adalet anlayışına uymaktadır. Benzer bir biçimde, eğer bölüştürmeyi yapan kişi kendisinin takım arkadaşından daha iyi olduğunu düşünürse, eldeki paranın yarısından fazlasını kendine ayırmak eğiliminde olacaktır. Öte yandan, eğer kendisinin arkadaşından daha kötü olduğunu düşünüyorsa, yarından daha azını kendine ayıracaktır (Leventhal ve Lane, 1970; Leventhal ve Anderson, 1970). Diğer bir anlatımla, fırsat verildiğinde, birey, başarı ya da katkıları açısından herkese hak ettiğini vermeye çalışacaktır. Fakat, ortada dağıtmak için çok fazla ya da çok az paranın bulunması durumunda bencillik su yüzüne çıkmakta ve birey önce kendi yararını korumaktadır.

İyilik borcu

Eşitlik görüşünün diğer bir sonucu, bir başkası için bir iyilik yapmanın etkisi ile ilgilidir. Eğer, havasız, sıcak bir odada çalışıyorsak ve biri bize içecek soğuk bir şey getirirse, bu kişi bize iyilik yapmış olur. Bu durumda kendimizi borçlu hisseder, bir karşılıkta bulunmak yönünde bir baskı duyarız. Sonradan kendisi için bir şey yapivermemizi isterse, bize bir iyilik yapmamış olduğu durumdakinden daha fazla isteğini yerine getirmek eğilimindeyizdir. Benzeri biçimde, eğer sıkıcı ve yorucu bir iş yaparken biri bize yardım teklif ederse, karşılığında ona yardım etmeye, bize yardım etmediği durumdakinden daha bir eğilimli oluruz.

Biri bir iyilik yaptığında, duyarlı eşitlik dengesini bozmaktadır. Bizim için bir şey yapmıştır; biz ise onun için bir şey yapmadık. Ona bir şeyler borçluyuzdur. Eşitliği yeniden sağlamak doğrultusunda onun için bir iyilik yapmak zorundayızdır. İstediginde ona yardım etmek için, küçümsenemeyecek bir baskı altında hissederiz kendimizi. Hatta, bizden kendisinin bize yaptığından çok daha fazla çabaya mal olacak birşey istese bile onu reddetmeyi kolay kolay göze alamayız.

Berkowitz bir dizi çalışmada bu olguyu (borçlu hissetme) araştırmıştır (Berkowitz, 1968; Berkowitz ve Daniels, 1964; Goranson ve Berkowitz, 1966). Yaptığı deneylerde, her deneye bir iş yaptırılmış ve bir yalancı denek ona yardım etmiştir. Daha sonra, denek benzeri bir işte yalancı deneye yardım etme fırsatı ele geçmiştir. Böyle bir durumda, deneklerin kendilerine daha önce yardım eden yalancı deneklere, yardım etmeyenlerden daha fazla yardım etme eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu deneylerde denek için yapılan iyilik, denegin kendisine iyilik yapana yaptığı gibi aynı idi. Yapılan iyiliklerin farklı olduğu durumlarda da benzeri bir etkinin söz konusu olduğu Regan (1968) tarafından yapılan bir çalışmada gösterilmiştir. Üniversite öğrencileri çiftler çiftler deneye alınmışlardır. Fakat, gerçekte, her çiftin üyelerinden biri bir yalancı denektir. Araştırmacının algısal ve estetik yargularla ilgili olduğu söylenmiştir. Denekler ayrı odalara alınmış kendilerine bir dizi resim gösterilmiş ve her resmi ne kadar sevdiğini belirtmeleri istenmiştir. Bir dizi resmi ne kadar sevdiğini belirttikten sonra, kısa bir ara verdirilmiş, ve bu arada, kendilerine deney hakkında konuşmamak koşulu ile, istediklerini yapabilecekleri söylenmiştir. Bu noktada, yalancı denek yerinden kalkmış, binadan ayrılmış ve bir süre sonra iki şişe coca cola ile geri gelmiştir. "Araştırmacıya bir şişe coca cola alıp alamayacağımı sordum. Alabilirsin dedi. Bir tane de sana getirdim" diyerek şişelerden birini deneye vermiştir. Denek coca colayı almış ve bundan sonra, ne kadar sevdiğini belirtmek üzere, ikinci bir dizi resme geri dönmüşlerdir. Diğer bir koşulda, araştırmacı dışarı çıkmış, iki coca cola işsesi ile geri dönmüş, "size coca cola getirdim diyerek", birini deneye birini de yalancı deneye uzatmıştır. Üçüncü koşulda, deneye coca cola verilmemiştir.

İkinci dizi resimler de sevilmeleli açısından değerlendirildikten sonra, diğer bir kısa ara verilmiş ve bu arada yalancı denek (denegin iştebileceği kadar yüksek bir sesle) araştırmacıdan deneye bir not gönderip gönderemeyeceğini sormuştur. Araştırmacı, deneyi ilgilendirmemek koşulu ile bunu yapabileceğini belirtmiştir. Bundan sonra yalancı denek aşağıdaki notu yazmıştır:

Benim için bir iyilik yaparmısın? Memlekette mezun olduğum liseye bir spor salonu yaptırmak amacı ile para toplamak için, piyango biletleri satıyorum. Biletlerden her biri 25 cent'tir. Ödül ise Corvette marka yeni bir arabadır. Eğer en çok bilet ben satabilirim 50 dolar kazanacağım. Almak istersen, bu notun altına kaç tane istediğini yaz ve

bana geri gönder ki, seninkileri ayırayım. Ne kadar çok alabilirsen o kadar iyi, ancak, alabildiğin kadar da büyük bir yardım olacaktır. Teşekkürler (Regan, 1968, s. 19).

Yapılan ya da yapılacak yardımın ölçüsü, denegin satın almaya razı olduğu bilet sayısı idi. Veriler aşağıdaki tabloda görülmektedir.

İyilik borcunun yardım etme davranışı üzerindeki etkisi.

KOŞUL	SATIN ALINMAYA RAZI OLUNAN BİLET SAYISI
Coca colayı yalancı denek verdi	1.73
Coca colayı araştırmacı verdi	1.08
Coca cola yok	.92

Kaynak: Regan'dan (1968) alınmıştır.

Yalancı denegin deneye bir coca cola verdiği ve ondan kendisi için bir iyilik yapmasını istediği koşulda, coca colayı araştırmacının verdiği ve coca colanın verilmediği koşullarda olduğundan daha fazla yardım edildiği görülmüştür. Son iki koşuldaki yardımlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu araştırmaya göre, kendimize bir iyiliğin yapılmasından sonra, bizden, bize bu iyiliği yapan kişiden, başka birinin yardım istemesi bizi yardım etmeye daha eğilimli kılmamaktadır. Fakat, araştırma bir kişinin daha fazla yardım etmesini sağlamanın bir yolunun ona yardım etmek olduğunu göstermektedir. Yardımın alıcısı, kendisini yardım edene borçlu hissetmekte ve arkasından gelen yardım isteğine uymaya, ona hiçbir iyiliğin yapılmadığı durumdakinden daha fazla eğilimli olmaktadır.

Bir iyiliğe karşılık verme eğilimi oldukça güçlü ve evrensel bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. A.B.D., Japonya ve İsveç'i de içine alan birçok kültürde geçerli olduğu ortaya konmuştur (Gergen ve arkadaşları, 1975). Örneğin, Greenberg ve Frisch (1972) büyük iyiliklerin küçük iyiliklerden daha sık karşılık gördüğünü ortaya koymuşlardır. Ek olarak, ilk yardımın yardım amacı ile yapıldığı düşünülmürse, karşılık görmesi olasılığı, rastlantısal ya da kazaen yapıldığının düşünüldüğü durumlardakinden daha yüksektir. Benzeri bir biçimde, Goranson ve Berkowitz (1966) bu etkinin kısmen diğer kişinin yardım etme nedenini algılayış biçimine bağlı olduğunu göstermişlerdir. Araştırmalarında, yalancı denek ya gönüllü yardım etmiş ya da yardım etmesi emredilmiştir. Yardım gönüllü yapıldığında, de-

nekler, zorunlu olduğu durumdakinden daha fazla karşılık vermek eğiliminde idiler. Öyle görülüyor ki, yardım önerisinin isteğe bağlı olmadığı durumlarda çok az bir karşılık verme zorunluluğu yaratılmaktadır. Bu araştırma, ayrıca, zorunluluk duygusunun öncelikle yardım önerisinde bulunan kişiye karşı duyulduğunu düşündürmektedir. Birilerinden yardım alan deneklerin yalnızca, kendilerine yardım eden kişilere, karşılığında, bir iyilik yapmak eğiliminde oldukları, fakat başka birine yardım etmeye daha az eğilimli oldukları görülmüştür.

Zorunluluk duygularına ek olarak, yardım etme davranışı üzerinde iyilik yapmanın etkisini açıklamanın olası diğer bir yolu da, sevmeye açısından olabilir. Bir iyilik yapma, genellikle dostça, arkadaşça, bir davranış olarak algılanır. Yardımın alıcısı kendine yardım eden etmeyen birinden daha fazla sevecektir, ve bu sevmeye daha sonraki yardım isteğine daha fazla uymaya yol açabilir. Ancak, bu noktada, sevmenin uymayı etkileyen önemli bir etmen olduğu yönünde çok az kanıt vardır. Dolayısıyla, bu açıklama bir tahmin olarak görülmelidir. İyilik yapmanın yardım etme davranışı üzerindeki etkileri temel olarak toplumsal adalet ve eşitlik yönünde duyulan baskılara bağlanabilir.

SUÇ VE SUÇLULUK DUYGUSU

Suçluluk duygusunun onu tamir etme duygusuna da yol açtığı, belki suç kavramının kendisi kadar eskidir. Suçluluk duygusu, biri yanlış olduğunu düşündüğü bir şey yaptığında ortaya çıkar. Kişi her hangi bir nedenle suçluluk duyduğunda, genellikle, bu duygusunu azaltmaya çalışır. Bu azaltma da değişik yollardan sağlanabilir: Birey kötü davranışını dengelemek için iyi bir davranışta bulunabilir; kendine acı verici bir şey yapar ve böylece kendini kötü davranış için cezalandırabilir (Wallington, 1973); ya da suçluluk duygusuna yol açan eyleminin olumsuz yönlerini en aza indirmeye çalışabilir. İlk iki yaklaşım kişiyi bir yardım isteğine uymaya daha eğilimli yapacaktır. Eğer yardım isteği birine bir iyilik yapmayı, iyi bir davranışta bulunmayı, ya da kendine acı vermeyi içeriyorsa, yardım etmek bireydeki suçluluk duygusunu azaltmak eğilimindedir. Bu nedenle, suçluluk duygusu içindeki insanlar, suçluluk duymayanlarla karşılaş-tırıldıklarında, yardım etmeye daha eğilimli olacaklardır. Bir dizi araştırma bu görüşü desteklemiştir.

Carlsmith ve Gross (1969) deneklerin birilerine elektrik şoku verdikleri bir durumu kullanarak bir deney yaptılar. Her deneğe, bir öğrenme deneyine katılmakta olduğu söylendi. Deneyde bir kişi öğretmen, bir kişi de öğrenci olacaktı. Her durumda, denek öğretmen, bir yalancı denek de öğrenci rolünü oynadı. Deneğin görevi öğrenci her yanlış yaptığında, bir düğmeye basmaktı. Bir grup denek için düğmeye basmak bazzz diye bir ses çıkarmakta ve sözde, öğrenciyeye elektrik şoku vermektedir; diğer bir grup için ise düğmeye basma yalnızca bazz sesini vermektedir. Böylece, deneklerin yarısı hiç hoş olmayan bir şey yapıyor, diğer bir deneğe elektrik şoku veriyordu. Diğer yarısı ise, zararsız bir şey yapıyor - yalnızca, diğer kişi (öğrenci) yanlış yaptıkça bunu haber veriyordu.

Bir dizi denemeden sonra, araştırmacı deneyin bittiğini söyledi ve hem gerçek hem de yalancı denekten kısa bir anketi yanıtlamalarını istedi. Bunu yaparlarken, yalancı denek gerçek deneğe döndü ve doğal bir biçimde, araştırma konusunu oluşturan yardım isteğinde bulundu. Denekten Kaliforniya'nın kızıl ardıçlarını kurtarmayı amaçlayan bir kampanya ile ilgili olarak, bir dizi telefon konuşması yapabilmek için yardım yapamayacağını sordu. (Her durumda, yalancı denek, deneğin hangi koşulda bulunduğunu bilmiyordu.) Özgeci davranışın ölçüsü deneğin telefon konuşması yapmaya razı olup olmadığı ve eğer olmuşsa, kaç konuşmaya razı olduğu idi.

Sonuçlar aşağıdaki çizelgede görülmektedir. Büyük bir olasılıkla, yalancı deneğe şok vermek deneğin suçluluk duygusuna neden olurken, yalnızca ses veren bir düğmeye basmak böyle bir duyguya yol açmamıştır. Eğer suçluluk duygusu yardım isteklerine uyma eğilimi yaratıyorsa, şok koşulundaki deneklerin daha fazla telefon konuşması yapmaya razı olmaları gerekmektedir. Olan da bu idi. Diğer bir deyişle, deneğe (yalancı denek) şok verdiklerini sanan denekler yalnızca ses veren düğmeye basanlardan daha fazla yardım isteğine uymak eğilimindediler.

Suçluluk Duygusu ve Özgeci Davranış.

KOŞUL	Yardım edenler	Etmeyenler
Yüksek suçluluk duyg. (şok verildi)	% 75	% 25
Düşük suçluluk duyg. (ses verildi)	% 25	% 75

Kaynak: Carlsmith ve Gross'tan (1969) alınmıştır.

Başka araştırmalarda başka türden suçluluk uyandıran davranışlar kullanıldı. Bir çalışmada, (Freedman, Wallington, ve Bless, 1966) araştırmacı deneklere almak üzere oldukları bir testle ilgili olarak, hiç bir şey bilmemelerinin gerektiğini, bunun çok önemli olduğunu söyledi ve durum öyle bir ayarlandı ki, deneklerin tümü ona ilişkin olarak hiç bir şey bilmediklerini söylediler. Ancak, deneklerden bazılarına, bir yalancı denek tarafından, test hakkında bilgi verilmişti. Böylece, bu denekler, test hakkında hiç bir şey bilmediklerini söylerlerken araştırmacıya yalan söylüyorlardı. Yalan söylemek ve böylece, büyük bir olasılıkla, deneyi işe yaramaz hale getirmenin suçluluk duygusu yaratması beklenir ve yaratmıştı da. "Yalancılar" arasında bir yardım isteğine uyanların sayısı, yalan söylemeyenler arasından uyanların sayısının iki katı idi.

Aynı araştırmacılar tarafından yapılan diğer bir deneyde, denekler bir masanın etrafında oturarak deneyin başlamasını beklediler. Bazı koşullarda, masa en hafif bir dokunmayla devrilebilecek ve üzerinde bulunan ve doktora tezi için kullanıldığı belirtilen not kartlarının bütün odaya dağılmasına neden olabilecek biçimde, özellikle, düzenlenmişti. Denek masayı devirdiğinde, büyük bir olasılıkla, kendini kartların dağılmasından sorumlu ve suçlu hissetmiştir. Bir kontrol koşulunda, masa bir yalancı denek tarafından devrilmiştir. Bir başkasında, masa sabitti ve devrilmesi zordu. Sonuçlar yine aynı idi. Suçluluk koşulunda her iki kontrol koşulundakinden daha fazla yardım etme davranışı gözleniyordu.

Gönüllü yardım etme davranışı üzerinde suçluluk duygusunun bu etkisi iki çalışmada gösterilmiştir (Konecni, 1972; Regan, 1972). İlk çalışmada, denek Toronto'da bir cadde boyunca yürüyen bir yaya idi. O yürürken araştırmacılarından biri hemen önünde bazı not kartlarını düşürdü ve ona kartların toplanmasında yardım etme fırsatı verildi. Özgecilik ölçüsü denek tarafından toplanan kart sayısı idi. Bazı durumlarda, araştırmacı deneğe sürtündü ve kartların düşüp dağılmasına onun neden olduğu görünümünü verdi. Bu duruma "düzeltme" koşulu adı verildi. Çünkü, zarara denek neden olmuştu ve yaptığını düzeltebilmesi için ona anında bir fırsat tanınmıştı. Diğer bir koşulda, hiç bir şeyden habersiz caddede yürüyen denek araştırmacılarından birine "çarpıtı!" ve elindeki kitapların düşüp dağılmasına neden oldu. Araştırmacı, çarpışmaya öfkelenildiğini açıkça belli ederek, hemen kitapları topladı ve uzaklaştı. Hemen arkasından ikinci bir araştırmacı deneğin önünde not kartlarını düşürdü ve böylece

deneğe yardım etme fırsatı verdi. Bu koşula da “genelleştirilmiş suçluluk duygusu koşulu” adı verildi, çünkü, denek bir kişinin kitaplarını düşürmesine neden oldu ama başka bir kişiye yardım etme fırsatı elde etti. “Sempati” koşulu adı verilen bir başka koşulda denek bir başka kişinin araştırmacıya çarparak taşıdığı kartların düşüp dağılmasına neden olduğuna tanık oldu. Araştırmacıya çarpan kişi yürümeye devam etti. Fakat, bu üzücü olayı seyreden denek, isterse, yardım edebilirdi. Son olarak bir de kontrol koşulu vardı ki burada kartların denek önünde kaza sonucu düşürülmesinden başka bir durum yoktu.

Sonuçlar aşağıdaki çizelgede verilmiştir. Daha önce de olduğu gibi, kazaya kendileri neden olan deneklerle (“düzeltme” koşulu), daha önce başka biri ile ilgili olarak, bir kazaya neden olan deneklerin (“suçluluk duygusu” koşulu) kontrol koşullarındaki deneklerden anlamlı ölçüde daha fazla yardım ettikleri görülmektedir. Beklenmeyen bir biçimde, kartları bir başka kişinin düşürdüğüne tanık olan sempati koşulundaki deneklerin suçluluk duygusu koşulundakilerden de daha fazla yardım ettikleri gözlenmiştir. Zarara kişinin kendisinin neden olması özgeciliği arttırmak eğilimindedir, fakat, bir başka kişinin zarara neden olduğuna tanık olma da bazen yardım etme olasılığını arttırmaktadır.

Gönüllü Yardım Etme Davranışı Üzerine Suçluluk, Sempati ve Düzeltme'nin Etkisi.

	KOŞUL			
	Kontrol	Sempati	Düzeltme	Suçluluk
Yardım Etme Yüzdesi	16	64	39	42

Kaynak: Konecni'den (1972) uyarlanmıştır.

Suçluluk duygusu ile ilgili bu ve diğer araştırmaların sonuçları tutarlı görünmektedir. Verilen zararın çeşidi (yalan söyleme, notları dağıtma, elektrik şoku verme, pahalı bir makinayı bozma, ya da beraber olunan kişinin değerli bir şeyini alma) ne olursa olsun, denekler zarar verdikleri durumlarda, vermedikleri durumlarda olduğundan, daha fazla yardım etmekteydiler. Öyle görülüyor ki, zarara neden olma suçluluk duygusuna yol açmaktadır, bu da yardım olasılığını arttırmaktadır.

Çoğu durumda, yardım olasılığını arttırma etkisine, yalnızca, incinen birine sempati ya da sevgi duygusunun neden olmadığı

unutmamak gerekir. Örneğin, Carlsmith ve Gross çalışmasında, deneklerin kendilerinin düğmeye basmadıkları fakat yalancı deneye şok verilmesini seyrettikleri bir koşul vardı. Bu grupla yalnızca düğmeye basan grup arasında yardım isteğine uyma açısından bir fark yoktu. Kartları karıştırıp dağıtmayı içeren çalışmada, masa gerçek denek tarafından değil de, yalancı denek tarafından devrildiğinde, yardım isteğine uyma, masanın hiç devrilmediği durumdakinden daha fazla değildi. Yalnızca birinin üzüldüğüne ya da acı çektiğine tanık olma, genellikle, özgeci davranışı arttırmamaktadır.

Araştırmalar, ayrıca, yardım isteğinde bulunan kişinin denegin kendisine karşı suçluluk duyduğu kişi olmasının zorunlu olmadığını göstermektedir. Bu araştırmaların bazılarında, yardım isteğinde bulunan kişi denegin incittiği kişiden başka bir kişi idi. Bu durumda bile suçluluk duyan deneklerin yardım isteğine daha fazla uydukları görülmüyordu. Ek olarak, yardım isteğine uymanın zarara uğrayana bir yararının olması bile gerekmemektedir. Araştırmaların bir çoğundaki deneklerden zarar verdikleri kişi ile hiç ilişkisi olmayan bir şey yapmaları istenmiştir. Bu isteğe gene suçlu denekler, suçlu olmayanlardan daha fazla uymuşlardır. Öyle görülüyor ki, suçluluk duygusunun etkisi yalnızca ve tümüyle, zarara uğrayan kişiye yönelik değildir. İnsanlar bir başkasına bir iyilik yaparak suçluluklarını hafifletebilirler. Böylece, her hangi bir nedenle, suçluluk duyan biri, bu suçluluğun nedeni ile doğrudan ilişkili olmayan bir yardım isteğine bile daha fazla uymak eğilimindedir.

Eldé edilen sonuçlardan bazıları, yardım etmek istemekle birlikte, deneklerin zarar verdikleri kişi ile karşı karşıya gelmek istemediklerini göstermektedir. Yardım isteğinin zarara uğrattıkları kişi ile yüz yüze gelmelerini gerektirdiği durumlarda bu isteğe daha az uymak eğilimindedirler. Suçlu bir kişide iki farklı güdünün bulunduğu görülmektedir. Bir yandan zarara uğrattığı kişiye yardım ederek ya da birine bir iyilik yaparak, neden olduğu zararı ödemek istemektedir; öte yandan, belki de küçük düşme korkusu ile, söz konusu kişi ile karşılaşmaktan kaçınmaktadır. Bu durum, suçlu kişinin hakkında suçluluk duyduğu kişi ile karşılaşmadan yardım edebilmesi halinde, suçluluk duygusunun etkisinin en üst düzeye çıktığını göstermektedir.

İtirafın Etkisi

Suçlulukla yardım etme davranışı arasındaki ilişkinin önemli bir yönü itirafın etkisi ile ilgilidir. İtirafa ilişkin en yaygın varsayımlardan

biri onun ruh için iyi olduğu varsayımdır. İtirafın işlenen hata ya da suç için bir çeşit ödeme yerine geçtiği, suçluluk duygularını hafiflettiği bilinir. Eğer itiraf suçluluk duygusunu azaltıyorsa, aynı zamanda, yardım etme davranışlarını da azaltmalıdır. Carlsmith, Elsworth, ve Whiteside (1968) ile Regan (1968) tarafından yapılan çalışmalar bu görüşü desteklemektedir. İlk çalışmada denekler sahip olmamaları gereken bilgileri kullandıkları için bir deneyi işe yaramaz hale getirdiklerine inandırıldılar. Deneklerden bazılarına yaptıklarını itiraf etme fırsatı verildi; bazılarına işe bu fırsat tanınmadı; ve deneyi yarasız hale getirdiklerini düşünmeyen üçüncü bir grup da kontrol grubu olarak kullanıldı. Bütün deneklerden, daha sonraki deneyler için gönüllü olmaları istendi. Sonuçlar aşağıdaki çizelgede görülmektedir.

Suçluluk, itiraf ve özgeci davranış

KOŞUL	GÖNÜLLÜ OLUNAN SAAT SAYISI
Suçluluk	4.33
İtiraf	2.67
Kontrol	1.92

Kaynak: Carlsmith ve arkadaşları (1968).

Suçluluğu azaltan itirafın özgeci davranışı da azalttığı açıkça görülmektedir - suçluluk koşulundaki deneklerin yardım isteklerine kontrol koşulundakilerden biraz daha fazla uydukları gözlenmekteydi.

Suçluluk yaratmada farklı bir yöntem kullanan Regan'ın çalışması, yaptıkları tam anlamıyla itiraf olmamakla birlikte, olanlar hakkında konuşmalarına izin verilen suçlu denekleri, konuşmalarına izin verilmeyen diğer bir grup ve kontrol grubu ile karşılaştırdı. Genelde olduğu gibi, suçluluk duygusu yardım olasılığını arttırmaktaydı. Bu kez yardım deneysel bir fon'a parasal katkı biçiminde idi. Ve gene, itiraf eden denekler, itiraf etmelerine izin verilmeyen suçlu deneklerden daha az yardım ettiler -daha az para verdiler- kontrol grubundaki deneklerle ise aynı miktarda yardım ettiler. Büyük bir olasılıkla olanlar hakkında konuşma suçluluklarını azaltmış ve böylece, kontrol grubundakilerden daha fazla yardım etmeleri için bir neden kalmamıştı. Bu çalışma, kendini suçlu hissetmesi sağlanan ve sonra yaptığını itiraf etmesine izin verilen birinin, itiraf etme fırsatının verilmediği durumdakilerden daha az yardım ettiğini göstermektedir.

Bir dizi çalışma, (Berscheid ve Walster, 1967; Lerner ve Matthews, 1967) suçluluk duygusu özellikle bir başka kişiye zarar vermek yolu ile uyandırıldığında, özgeci davranış üzerindeki etkisi, kısmen durumun diğer yönlerine bağlıdır. Suçlu kişi, zarar verdiği kişinin zararını gidermek istemektedir. Kendine bu fırsat verildiğinde bunu yapacaktır da. Eğer kurbanının zararını tümüyle gideremezse, ya da eğer, yapabileceği tek ödeme biçimi ona çok fazlaya mal olacaksa, o zaman başka türden tepkiler gösterecektir. Kurbanın o zararı hak ettiğine karar vermek eğilimindedir - öyle ki, kurban iyi biri değildir, ya da kendisi yanlış bir şey yapmıştır. Kurbanı değersizleştirilebilir, ona karşı sevgisini azaltabilir, ve başka yollardan onu incitmiş olmasını haklı göstermeye çalışabilir. Ayrıca, ciddi olmadığına, elektrik şoklarının fazla acı vermediğine v.b. karar vererek, neden olduğu zararı en aza indirmeye çalışabilir. Daha başka biçimlerde de davranışına özür arayabilir. Örneğin, zarara iyi bir özürle -bilim için, ya da o yönde emir aldığı için- neden olduğuna karar verebilir. Böylece, suçluluğa karşı bir tepki de, karşılığında iyi bir şey yaparak onu hafifletmeye çalışmaktır; diğer bir tepki, olası her hangi bir biçimde, suçluluk duygusunu en aza indirmektir. İlk tepki, özgeci davranışı ve yardımı arttıracaktır; sonraki ise, gerçekte onu azaltabilir.

İyi ya da kötü hissetme

Suçluluk duygusunun özgeci davranış üzerindeki etkisi, bireyin kendisini kötü hissettiği ve daha iyi hissedebilmek için bir şeyler yapmak istediği biçiminde de açıklanabilir. Böyle olunca, kişinin kendisini kötü hissetmesine neden olan her şey yardım etme eğilimini arttırabilir. Öte yandan, biz ayrıca, biliyoruz ki, gerçekten iyi hissettiğimiz zaman dünyaya ve çevremizdeki diğer insanlara daha iyimser bir açıdan bakarız, ve sonuç olarak, daha özgeci davranabiliriz. Her iki görüşü de destekleyen araştırma sonuçları vardır, fakat, ikincisi daha güçlü ve tutarlı görünmektedir. Gerçekten kötü hissetme bazen özgeci davranma olasılığını arttırabilir, fakat, bazen de tam tersine azaltabilir.

“İyi hissetme” etkisinin, belki de, en anlamlı gösterisi, deneklerine bir telefon kabini içinde bir 10 cent’lik bulduran İsen ve Levin (1972) tarafından sergilenmiştir. Denekler, bir telefon etmek için bir telefon kabinine girdiler ve bazıları araştırmacı tarafından daha önceden oraya bırakılmış bir 10 cent’i bulma şansı elde ettiler. Kabinden ayrılmalarından az sonra, tüm denekler, caddede bazı kağıtları dü-

şüren birini gördüler ve o kişinin kağıtlarını toplamasına yardım etme fırsatı elde ettiler. Kontrol grubundaki deneklerin hemen hiç biri yardım etmezken, deney grubundakilerin (10 centli bulaşınların) kesinlikle tümünün yardım ettiği görüldü. Açıkça görülmektedir ki, önemli olan 10 cent değil, bedava telefon etmiş olmanın yarattığı iyimserliktir. Benzer sonuçlar, kişilerin bir testte başarılı ya da başarısız olmaları sağlanarak da elde edilmiştir, (İsen, 1970; İsen, Horn ve Rosenhan, 1970). Başarılı olanlar başarılarının hemen ardından, başarısız olanlardan daha yardımsever görünmekteydiler. Aynı şekilde, Aderman (1973) bazı deneklere iyi bir ruh halini (hafiflik, coşku, doyum) betimleyen sözleri okuturken, diğer bazılarını kötü bir ruh halini (çöküntü, doyumsuzluk, sıkıntı) betimleyen sözleri okuttu. İyi ruh hallerine ilişkin cümleleri okuma bile, kötü ruh hali koşuluna göre, yardım etme olasılığını artırmaktaydı. İyi hissetme daha yardımsever olmamıza neden olmaktadır.

Bir başka çalışma, (İsen ve Levin, 1972) iyimserliğin özgül olarak yardım etmeyi etkilediğini ve insanların yardım isteklerine daha fazla uymasını sağladığını göstermektedir. Kütüphanede oturan bazı öğrencilere, biri tarafından pasta dağıtıldı, bazı öğrencilere pasta verilmedi. Sonra, bütün deneklerden iki istekten birine uymaları istendi: İnsanlara iyilik yapmayı içeren bir işte yardım etmek ya da kütüphanedeki insanları rahatsız etmeyi gerektiren oldukça uygunsuz bir çalışmada yardımcılığı kabul etmek. Sonuçlar aşağıdaki çizelgede görülmektedir. Bu sonuçlar, pastaları alan deneklerin olumlu bir isteğe uymaya daha eğilimli olduklarını, fakat, uygunsuz isteğe uymaya ise daha az eğilimli olduklarını göstermektedir. Öyle görünüyor ki, iyi hissettiğimiz zaman iyilik yapmak istiyoruz.

İyi hissetme ve özgeci davranış.

KOŞUL	İSTEK ÇEŞİDİ	
	İyi bir iş yapma	Kötü bir iş yapma
Pastalı (iyi hissetme)	69*	31
Pastasız	50	64

* İsteğe uyanların yüzdesi.

Kaynak: İsen ve Levin'den (1972) alınmıştır.

Başarısızlığın etkisi ise daha az belirgindir. Bir çalışmada, (İsen, 1970) bir testte başarısız olan deneklerin yardım etmeleri olasılığı, başarılı ya da başarısız oldukları konusunda kendilerine bilgi verilme-

yen kontrol grubu deneklerin yardım etme olasılığından daha düşüktü. Fakat bir başka çalışmada (İsen, Horn ve Rosenhan, 1973) bir testte başarısız olan deneklere, başarısızlıklarını seyreden biri önünde bir yardım fonu'na katkıda bulunma fırsatı verildiğinde, testteki edimlerine ilişkin olarak, geribildirim almadıkları durumdakinden daha fazla katkıda bulundular. Diğer bir deyişle, yardım etme davranışı, büyük bir olasılıkla, ne kadar iyi insanlar olduklarını göstererek, başarısızlığın etkisini yumuşatma yolu olarak kullanılmaktaydı. Böylece, bu araştırmalar, kötü bir duyguyu hafifletmek için özgeci ya da yardımsever olduğumuz görüşünü desteklemektedirler. Suçluluk duygusu yardım olasılığını, özellikle, arttırmaktadır. Bunun nedeni, büyük bir olasılıkla, yardım etme eyleminin suçluluk yaratan eylem için doğrudan bir geri ödeme işlevi görüyor olmasıdır. Fakat, birinin bizim hakkımızda iyi düşünmesini istediğimiz özel durumların dışında, iyi hissetme özgeci davranışları arttırırken, kötü hissetme azaltmaktadır.

ÖZET

1. Özgeci davranış ödül beklentisi olmaksızın birine yardım etmektir. Öteki hayvanlar türlerinin ya da ailelerinin diğer bir üyesini korumak için kendilerini sık sık tehlikeye atarlar. Bu tür özgeci davranışların hayvanlarda olduğu kadar insanlarda da içgüdüsel olduğu ileri sürülmüştür.

2. Tank konumundakilerin ise karışması zor durumdaki birinin yardımına gelmektir. Araştırmalar, çevrede başkaları varken ve yardım edebilecek durumda iken insanları yardıma koşmaya daha az istekli olduklarını göstermektedir, ve bu etki özde başkalarının ne yapıyor oldukları üzerine temellendirilen bir yorumdan kaynaklanmaktadır.

3. Toplumsal adalet ve eşitlik biri haksız yere acı çekerken görüldüğünde özgeci davranışa yol açar. İnsanlar eşitliği yeniden sağlayacak biçimde davranmak eğilimindedirler. Birine bir iyilik yapma kişiyi, iyiliği yapana yardım teklif etmeye daha eğilimli hale getiren bir sorumluluk duygusuna yol açar.

4. Bir normu çiğnemek karşılığında yardım davranışını arttıran suçluluk duygusuna yol açar. Suçluluk duyan kişiye itiraf etme ve do-

layısıyla suçluluğu azaltma şansı verilirse, yardım etme olasılığı azalacaktır.

5. İyi hissetme de ayrıca özgeci davranışı arttırmak eğilimindedir. İnsanların iyi şanslarını paylaşmak istemelerine neden olan "mutlu" anları vardır. Tersine, kötü hissetme, genellikle kötü duygu suçtan kaynaklanmadıkça, özgeci davranışları azaltır.

KAYNAKÇA

- Adams, J.S.** Injustice in social exchange. In L. Berkowitz (ed.), *Advances in experimental social psychology*. Vol. C. New York: Academic Press, 1966.
- Armstrong, E.A.** *Bird display and behaviour: An introduction to the study of bird psychology*, New York: Dover, 1965.
- Berkowitz, L.** Responsibility, reciprocity, and social distance in help-giving: An experimental investigation of English social class differences. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1968, 4, 46-63.
- Berkowitz, L., ve Daniels, L.R.** Responsibility and dependency. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1964, 66, 427-436.
- Berscheid, E., Brothen, T., ve Graziano, W.** Gain-loss theory and the "Law of Infidelity": Mr. Doting versus the admiring stranger. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1976, 33(6), 709-718.
- Berscheid, E., ve Walster, E.** A little bit about love. In T.L. Huston (ed.), *Foundations of interpersonal attraction*. New York: Academic Press, 1967.
- Bickman, L.** The effect of another bystander's ability to help on bystander intervention in an emergency. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1971, 7, 367-379.
- Carlsmith, J.M., ve Gross, A.E.** Some effects of guilt on compliance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1969, 11, 232-239.
- Carlsmith, J.M., Ellsworth, P., ve Whiteside, J.** *Guilt, confession and compliance*. Unpublished manuscript, Stanford University, 1969.
- Clark, R.D., III, ve World, L.E.** A case where the bystander did help. Paper presented at the meeting of the Eastern Psychological Association, New York, 1971.
- Clark, R.D., III, ve World, L.E.** Where is the apathetic bystander? Situational characteristics of the emergency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, 29, 279-287.
- Freedman, J.L., Wallington, S., ve Bless, E.** Compliance without pressure: The effect of guilt. *Journal of personality and Social Psychology*, 1967, 7, 117-124.

- Gergen, K.J., Ellsworth, P., Muslach, C. ve Seipel, M.** Obligation, donor resources, and reactions to aid in three cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1975, 31, 390-400.
- Goranson, R.E., ve Berkowitz, L.** Reciprocity and responsibility reactions to prior help. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1966, 3, 227-232.
- Gramza, A.F.** Responses of Brooding nighthawk to a disturbance stimulus. *Auk*, 1967, 84 (1), 72-86.
- Greenberg, M.S., ve Frisch, D.M.** Effect of intentionality on willingness to reciprocate a favor. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1972, 8, 99-111.
- Hall, K. R. L.** Social vigilance behaviour of the chacma baboon, *Papio ursinus*. *Behaviour*, 1960, 16 (3,4), 261-294.
- Homans, G.C.** *Social behavior: Its elementary forms*. New York: Harcourt Brace, 1961.
- Isen, A.M.** Success, failure, attention, and reaction to others: the warm glow of success. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970, 11, 405-409.
- Isen, A.M., Horn, N., ve Rosenhan, D.L.** Effects of success and failure on children's generosity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1973, 27, 239-247.
- Isen, A.M., ve Levin, P.F.** Effect of feeling good on helping: Cookies and kindness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 21, 384-388.
- Konecni, V.J.** Some effects of guilt on compliance: A field replication. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 23, 30-32.
- Lane, I.M., ve Messe, L.A.** Distribution of insufficient, sufficient, and over-sufficient rewards: A clarification of equity theory. *Journal of Personality and Social Psychology* 1972, 21, 228-233.
- Latane, B., ve Darley, J.B.** Group inhibition of bystander intervention in emergencies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1968, 10, 215-221.
- Latane, B., ve Rodin, J.** A lady in distress: Inhibiting effects of friends and strangers on bystander intervention. *Journal of Experimental and Social Psychology*, 1969, 5, 189-202.
- Lerner, M.J.** The justice motive; "equity" and "parity" among children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, 29, 539-550.
- Lerner, M.J., ve Matthews, G.** Reactions to the suffering of others under conditions of indirect responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1967, 5, 319-325.
- Leventhal, G.S. ve Anderson, D.** Self-interest and the maintenance of equity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970, 15, 57-62.
- Leventhal, G.S., ve Lane, D.W.** Sex, age and equity behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970, 15, 312-316.
- Leventhal, G.S., Michaels, J.W., ve Sranford, G.** Inequity and interpersonal conflict: Reward allocation and secrecy about reward as methods of preventing conflict, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 23, 88-102.

- Long, G.T., ve Lerner, M.J.** Deserving, the "personal contract", and altruistic behavior by children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, 29, 551-556.
- Moriarty, T.** Crime, commitment, and the responsive bystander: Two field experiments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1975, 31, 370-376.
- Piliavin, I.M., Robin, J., ve Piliavin, J.A.** Good Samaritanism: An underground phenomenon? *Journal of Personality and Social Psychology*, 1959, 13, 289-299.
- Regan, D.T.** Effects of a favor and liking on compliance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1971, 7, 627-639.
- Regan, D.T., Williams, M., ve Sparling, S.** Voluntary expiation of guilt: A field experiment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 24, 42-45.
- Ross, A.S.** Effect of increased responsibility on bystander intervention: The presence of children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1971, 19, 306-310.
- Sakagami, S.F., ve Akahira, Y.** Studies on the Japanese honeybee, *Apis cerana*, *cerana* Fabricius: 8, two opposing adaptations in the post stinging behavior of honeybees. *Evolution*, 1960, 14 (1), 29-40.
- Schmitt, D.R., ve Marwell, G.** Withdrawal and regard reallocation as responses to inequity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1972, 8, 207-221.
- Swartz, S.H., ve Clausen, G.T.** Responsibility, norms, and helping in an emergency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970, 16, 2299-310.
- Shotland, R.L. ve Straw, M.K.** Bystander response to an assault: when a man attacks a woman. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1976, 34, 990-999.
- Smith, R.E., Smythe, L., ve Lien, D.** Inhibition of helping behavior by a similar or dissimilar nonreactive fellow bystander. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 23, 414-419.
- Wallington, S.A.** Consequences of transgression: self-punishment and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1973, 28, 1-7.
- Wilson, O.E.** *The insect societies*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971 a.
- Wilson, O.E.** *Sociobiology, the new synthesis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.